

# Teuteu ke ke lēsisita mo ke fili



**ELECTORAL  
COMMISSION**  
TE KAITIAKI TAKE KŌWHIRI

ROE47 A4 Tongan 07/2024

## Ko e hā e ‘uhinga ‘oku fiema‘u ai ke ke lēsisita?

Kapau ‘oku ke lēsisita ke ke fili, ‘oku ke ‘atā koe ke fakahā ho lotó ‘i he fili falealea, fili pule‘anga fakakoló mo ha ngaahi fili fakahālototo (referendums). Ko e filí ko ho‘o faingamālie ia ke fakahā ai ho lotó fekau‘aki mo hai te ne fakafongā‘i koe ‘i Falealea pē ‘i he kosilio fakakoló ‘i he ngaahi kaveinga ‘oku ke mahu‘inga‘ia ai.

**Fakapapau‘i ‘oku ongona ho le‘ó ‘aki ha‘o lēsisita ke ke kau he fili.**



## Ko hai ‘e lava ke lēsisita ke fili?

Kuo pau ke ke lēsisita kapau:

- ‘oku ke ta‘u 18 pe lahi ange, pea
- ko e sitiseni New Zealand koe pe nofo fonua ‘i New Zealand, pea
- kuo laka hake he ta‘u ‘e 1 ho‘o nofo ma‘u ‘i New Zealand lolotonga ho‘o mo‘uí.

Kapau ko ha tokotaha Australia, Cook Island, Niue pe Tokelau koe, te ke lava ‘o lēsisita kapau kuo laka he māhina ‘e 12 ho‘o nofo ma‘u ‘i New Zealand ni.

Kapau ‘oku ke nofo ‘i muli te ke lava ‘o lēsisita ke ke fili kapau:

- ko ha sitiseni New Zealand koe pea na‘a ke ‘osi ‘i New Zealand ni ‘i he ta‘u ‘e 3 kuohilí, pe

- ko ha tokotaha ma‘u pepa nofo fonua New Zealand koe pea na‘a ke ‘osi ‘i New Zealand ni ‘i he māhina ‘e 12 kuohili.

‘I he fili falealeá, ko e tokotaha pepa nofo fonuá ko ha taha ‘oku nofo fakalao ‘i New Zealand ni pea ‘oku ‘ikai ha tu‘utu‘uni ki ai ke ne mavahe atu ‘i ha taimi pau. ‘Oku kau ai heni ha taha ‘oku ‘i ai ‘ene visa ngofua ke nofo (resident visa).

Te ke lava ‘o lēsisita ‘i ho‘o a‘u ‘o ta‘u 17. Pea ‘i ho‘o ta‘u 18, ‘e ‘osi papau ai pē mo maau ho‘o lēsisitá ‘o lava ai ke ke kau he filí.



## Lēsisita ke fili kapau ko ha Māori koe

Kapau ko ha hako koe 'o ha Māori pea ko ho'ō toki fuofua lēsisita fili eni, te ke fili pe ko fē he tohi lēsisita fili te ke lēsisita ai: tohi fili fakalukufuá pe ko e tohi fili Māori.

Kapau kuo ke 'osi lēsisita, te ke lava pe 'o fetongi 'a e lēsisita fili na'a ke 'osi lēsisita a'í 'i ha fa'ahinga taimi, tukukehe:

- 'i he māhina 'e 3 kimu'a he fili fakalūfuá pe fili fakavahe
- kapau 'oku teu fai ha fili si'i (by-election) fakafalealea pea ko e fetongi ko iá 'e hiki ai koe ki he vāhenga fili 'oku teu ke fai ai 'a e fili si'í.

### Ko e hā e mahu'inga kia koe 'a e tohi lēsisita te ke kau ai?

Ko e tohi lēsisita te ke kau ai 'oku ne fakamahino ai 'a e vāhenga fili te ke lava 'o fili a'í pea mo hai te ke lava 'o fili ai 'i he fili fakafofonga Falealeá pea mo e fili fakafofonga fakakoló.

Kapau te ke fili 'a e tohi fili fakalūfuá te ke fili pe 'i ha kanititeiti 'oku 'i ha vāhenga fili fakalūfuá 'i he fili Falealeá. Kapau leva te ke lēsisita 'i he tohi lēsisita fili Māori, te ke fili pe koe 'i ha kanititeiti vāhenga fili Māori (Maori electorate).

Pea te ke lava 'o fili paati mei lisi tatau 'o e 'ū paati politikálé 'i ha fili Falealea, 'o tatau ai pē pe ko e tohi fili fē 'oku na'a ke lēsisita a'í.

Ko e tohi lēsisita te ke lēsisita a'í, 'e ;i ai 'a 'ene kākunga mo e tokotaha te ke fili ai 'i he fili fakakoló. Kapau te ke 'i he tohi lēsisita fili Māori, pea 'oku 'i ai ha uooti Māori pe vāhenga fili Maori, te ke fili leva 'i ha kanititeiti 'i he vāhenga pe uooti Māori. Kapau te ke 'i he tohi lēsisita fili fakalūfuá, te ke fili leva 'i ha kanititeiti 'i he fili vāhenga pe uooti fakalūfuá.



## Hoha'a ki he tu'unga malu ho'o mo'ui?

Kapau 'oku ke hoha'a ki he tu'unga malu ho'o mo'uí pe ko ho familí, te ke lava 'o kole ke fakakau ho hingoá 'i he tohi lēsisita fili fakapulipuli 'oku 'ikai ke pulusi pe 'ilo ki ai ha taha. Te mau tauhi 'e ngaahi fakamatala 'i he lēsisitá 'o fekau'aki mo koé ke malu 'o 'oua na'a 'ilo ki ai ha taha pea 'e 'ikai ke toe 'ave ia ki ha toe taha kehe.

Hū ki he **vote.nz** pe tā ki he **0800 36 76 56** 'o ma'u mei ai e ngaahi fakamatala 'oku toe lahi ange mo e foomu lēsisitá.



## Teu lēsisita fēfē?

'Oku faingofua ke ke lēsisita, pea faingofua hano toe fakatonutonu 'a e fakamatala fekau'aki mo koe 'oku mau 'osi ma'ú. Te ke lava 'o:

- hū pe ki he **vote.nz** 'o ngāue'aki ho'o laiseni faka'uli New Zealand, paasipooti New Zealand pe ko e RealMe 'a ia 'oku 'ilo'í ai koé, ke fakahoko 'onilaine 'aki ho'o lēsisitá
- pe telefoni ta'etotongi ki he **0800 36 76 56** 'o kole ke meili atu ha'o foomu lēsisita.

Hili ho'o lēsisitá 'e fakakau leva ho hingoá 'i he tohi lēsisita fili. Kuopau ke 'asi ho hingoá 'i he tohi lēsisita filí kae toki lava ke ke fili.

'E fiema'u ke fakatonutonu 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo koé 'i he taimi kotoa pe te ke hiki ai ki ha 'api nofo'anga pe tu'asila fo'ou.



## Fiema'u tokoni ki ho'o lēsisita?

Te ke lava 'o kole ki ha taha 'oku ke 'ilo, hangē ko hao maheni pe fāmili ke tokoni atu ki hono fakafonu ho'o foomu lēsisitá, pe ko 'ene fakafonu 'e ia ho'o foomú.

'E fiema'u ke ke fakamo'oni hingoa 'i he foomú.

Kapau 'oku ke 'ilo ha taha 'oku 'ikai ke ne lava 'o fakafonu 'ene foomú koe'uhi ko ha faingata'a'ia fakasino pe faka'atamai 'oku mo'ua ai, 'e lava ke ke tokoni ki ai.



## Fiema'u ha toe tākaki atu ki he ngaahi fakamatalá ni?

Ka fiema'u ha toe ngaahi fakamatala kehe fekau'aki mo e lēsisitá filí pea mo e filí:

- vakai ki he uepisaiti **vote.nz**
- tā ki he **0800 36 76 56**

Ko e ngaahi fakahinohino fekau'aki mo e lēsisitá mo e filí 'oku ma'u atu ia 'i he ngaahi lea fakafonua kehekehe mo 'i ha founa ma'ungofua he **vote.nz**

